

FAJKI CERAMICZNE Z UL. KATEDRALNEJ 4 WE WROCŁAWIU

Badania archeologiczne w obrębie posesji przy ul. Katedralnej 4 na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu dostarczyły wielu znalezisk nowożytnych, w tym fragmenty nowożytnych fajek glinianych. Cały zbiór liczy 54 elementy fajkowe, z czego 52 fragmenty to pozostałości po fajkach kaolinowych, jeden fragment (główka) pochodzi z fajki porcelanowej i jeden z fajki fajansowej.

Pierwsze fajki sprowadzane były na tereny dzisiejszej Polski z Holandii od połowy XVII w. Największą renomę zdobyły wyroby z Goudy, które na przełomie XVII i XVIII w. dominowały na rynkach europejskich (Walkiewicz 2000, s. 291). W 1754 roku król pruski Fryderyk II, aby zapewnić zbyt rodzimym fabrykom (m. in. wytwórni w Zborowskim, powiat lubliniecki, województwo śląskie i Rościnnie, powiat choszczeński, województwo zachodniopomorskie powstałym w 1753 roku), nałożył cło na wyroby holenderskie, a od 1765 roku wprowadził całkowity zakaz importu fajek (Witkowska 1998, s. 290).

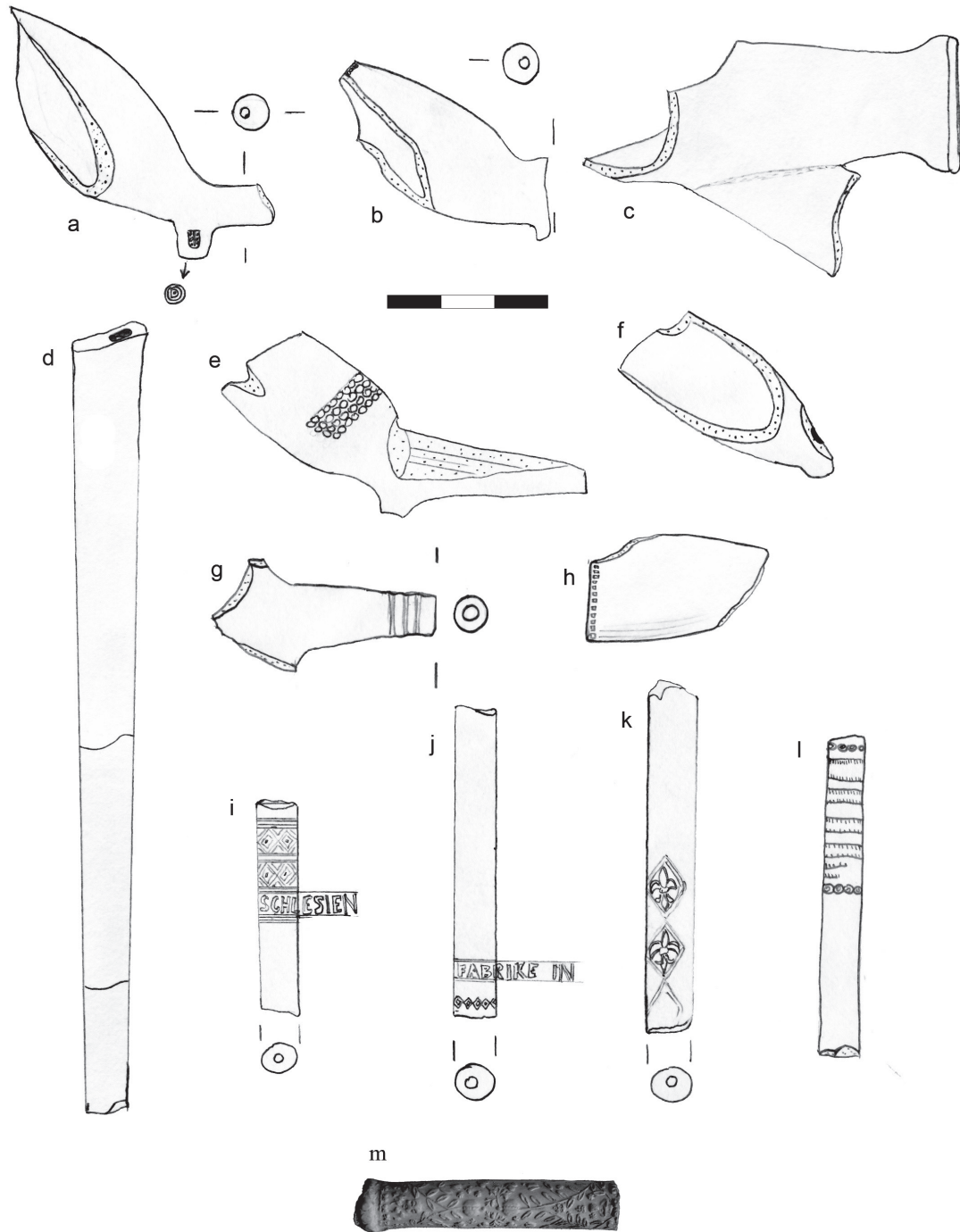
Jednorodna fajka gliniana wykonywana była z jednej niepodzielnej części gliny. W jej budowie wyróżnia się trzy elementy: główkę z komorą na tytoń, długi i cienki cybuch zakończony ustnikiem z kanałem dymowym w środku oraz ostrogę zakończoną ściętą piętka, na której wytwórcy odciskali swój znak (Witkowska 1989/1990, s. 287). W zbiorze fajek z ul. Katedralnej 4 zdecydowaną większość stanowią fragmenty cybuchów (48 fragmentów), główek jest tylko sześć. Fragmenty fajek, szczególnie cybuchy nie posiadające cech szczególnych, są trudne do wydatowania i sklasyfikowania. Sygnatury oraz ornament stempelkowy na powierzchni fajki wskazują na czas i miejsce jej powstania, producenta oraz pozwalają prześledzić kontakty handlowe ośrodków miejskich w XVII–XIX w. (Bilińska 2004, s. 285).

Główki fajek kaolinowych z posesji przy ul. Katedralnej 4 są w różnym stanie zachowania. Największa z nich, o wysokości 5,5 cm, ma cylindryczną piętka z sygnaturą oraz cybuch odchodzący od niej pod kątem 135° (ryc. 1a, nr inw. 1162/09). Wskutek używania fajki wewnątrz główki poczerniało. Sygnatura umieszczona na piętce ostrogi przedstawia literę D w otoku, a druga sygnatura umiejscowiona na obwodzie ostrogi przedstawia prawdopodobnie herb Goudy, w postaci dwupolowej tarczy podzieloną pionową linią z trzema gwiazdkami ułożonymi pionowo na obu polach. Sygnaturę tę stosowano w wytwórni fajek w Goudzie jako znak jakości. Zabytek ten datować można na okres po 1739 roku, kiedy nadano przywilej umieszczania sygnatury z tarczą herbową na ostrodze fajek produkowanych w Goudzie (Witkowska 1998, s. 297). Imitacji tego znaku używała jednak też manufaktura w Zborowskim, mimo że był to znak zastrzeżony dla Goudy (Bilińska 1998 s. 263).

Główka druga, o wysokości ok. 4 cm, ma ostrogę mniejszą, słabiej wykształconą, bez sygnatury, cybuch odchodził od główki pod kątem 135° (ryc. 1b, nr inw. 587/10). Na krawędzi otworu główki widoczny jest bardzo drobny ornament radełkowy w postaci prostokątnych punktów.

Kolejna główka, również o wysokości 4 cm, ma słabo zaznaczoną ostrogę (ryc. 1f, nr inw. 40/09). Kąt między główką a cybuchem wynosił prawdopodobnie 135°. Na powierzchni o barwie jasnobrązowej brak jest ornamentu oraz sygnatur. W przełamie ścianki główki widać wyraźnie duże uziarnienie substancji schudzającej masę kaolinową.

Czwarta główka (ryc. 1h, nr inw. 956a/09) zachowała się jedynie fragmentarycznie (wysokość 3,3 cm). Również tu widoczny jest na krawędzi ornament

Ryc. 1. Wrocław, ul. Katedralna 4. Fajki jednorodne i złożone. Wybór główek i cybuchów: a – wykop X, warstwy różne (nr inw. 1162/09); b – wykop XI, warstwa 2n (nr inw. 587/10); c – wykop X, warstwa 1 (nr inw. 355/09); d – wykop XI, warstwa 19 (nr inw. 593/10); e – wykop XI, warstwa 2z (nr inw. 563/10); f – wykop IX, warstwa 1 (nr inw. 40/09); g – wykop IX, warstwa 2 (nr inw. 873b/09); h – wykop IX, warstwa 1 (nr inw. 956a/09); i – wykop X, warstwy różne (nr inw. 1165/09); j – wykop X, warstwa 1 (nr inw. 420/09); k – wykop XI, warstwa 1/2 (nr inw. 216/10); l – wykop XI (nr inw. 543/10); m – (nr inw. 14b/10). a-l – rys. J. Chudziak, m – fot. A. Pankiewicz

Fig. 1. Wrocław, No 4 Katedralna Street. Complex and homogenous pipes. A selection of bowls and stems: a – Trench No 10, various layers (Inv. Nr 1162/09); b – Trench No 11, layer 2n (Inv. Nr 587/10); c – Trench No 10, layer 1 (Inv. Nr 355/09); d – Trench No 11, layer 19 (Inv. Nr 593/10); e – Trench 11, layer 2z (Inv. Nr 563/10); f – Trench No 9, layer 1 (Inv. Nr 40/09); g – Trench No 9, layer 2 (Inv. Nr 873b/09); h – Trench No 9, layer 1 (Inv. Nr 956a/09); i – Trench No 10, various layers (Inv. Nr 1165/09); j – Trench No 10, layer 1 (Inv. Nr 420/09); k – Trench No 11, layer 1/2 (Inv. Nr 216/10); l – Trench No 11 (Inv. Nr 543/10); m – photograph A. Pankiewicz

radełkowy w postaci prostokątnych punktów. Strona wewnętrzna jest lekko okopcona.

Następna główka kaolinowa pokryta jest zieloną glazurą (ryc. 1e, nr inw. 563/10). Wysokość główki wynosi 4 cm, a długość zachowanego cybucha 3,5 cm. Kąt między główką a cybuchem wynosił również 135°. Ostroga, nie posiadająca sygnatury, jest stożkowata, a w przekroju owalna. Główka posiada ornament radełkowy w postaci czterech pasm wypukłych punktów umieszczonych w $\frac{3}{4}$ wysokości główki. Okaz ten można datować na 2. połowę XVII w. (Witkowska 1998, s. 287).

Cybuchy stanowią zróżnicowany zbiór zarówno pod względem barwy jak i grubości (w przekroju). Dominują fragmenty o barwie kremowo białej, ale pojawiają się też cybuchy pomarańczowe, jasnobrązowe, beżowe, zarówno błyszczące jak i matowe. Grubość w przekroju waha się od 5 mm do 15 mm. Zrekonstruowany fragment cybucha złożony z trzech części ma długość 14,5 cm (nr inw. 593/10 – ryc. 1d). Również wielkość i umiejscowienie kanału dymowego jest różna, najczęściej jednak jest umiejscowiony centralnie, a szerokość jego wynosi 3–4 mm.

Jedynie na 5 cybuchach pojawia się ornament stempelkowy. Fragment dość masywnego cybucha z zachowanym ustnikiem ma 3 stemple ustawione wzdłuż długości cybucha w postaci rombu z wpisaną w niego lilią francuską (ryc. 1k, nr inw. 216/10). Ornament ten stosowany był przez wytwórców z Amsterdamu i Goudy, ale używały go również inne ośrodki holenderskie. Powszechnie stosowany był on od 1620 do 1660 roku (Witkowska 1998, s. 293).

Fragment cybucha z dookólnym ornamentem drobnych rombów posiadał słabo widoczny napis ramowy FABRIKE IN powyżej pasma z ornamentem (ryc. 1j, nr inw. 420/09). Kolejny fragment cybucha o barwie pomarańczowej ma dookólny ornament 2 pasm rombów oddzielonych od siebie linią oraz napis ramowy SCHLESIEN (nr inw. 1165/09 – ryc. 1i). Pochodzenie obu tych egzemplarzy przypisać można pruskiej manufakturze w Zborowskim, która funkcjonowała od połowy XVIII do połowy XIX w. (Witkowska 1998, s. 301–310).

Fragment cybucha z dookólnym odciskiem stempla taśmowego, pozostawiającego linię ząbkowaną

oraz obramowanego od góry i dołu pasmem kropek (nr inw. 543/10 – ryc. 1l) jest wyrobem holenderskim datowanym w przybliżeniu na koniec XVII i początek XVIII w. (Bilińska 2004, s. 287). Ostatni ze zdobionych cybuchów (ryc. 1m, nr inw. 14b/10) jest również proveniencji holenderskiej. Ornament gałązki roślinnej wzdłuż cybucha pokrywający całą powierzchnię fajki pojawia się około 1625 roku (Witkowska 1998, s. 293).

Osobną kategorię stanowią fajki złożone, produkowane od 2. połowy XVIII w. Reprezentowane są one w zbiorze z Ostrowa Tumskiego przez dwa egzemplarze. Pierwszy z nich jest fragmentem krótkiego cybucha z utraconą główką i ostrogą (ryc. 1g, nr inw. 873b/09). Główka kończy się gwintem dla ułatwienia połączenia jej z drewnianym, metalowym lub rogowym cybuchem. Fragment ten jest wykonany z fajansu i pokryty glazurą o barwie brązowej. Tego typu zabytki należy datować już na początek XIX w. (Witkowska 2004, s. 106).

Duży rozmiar główek cechował fajki porcelanowe produkowane od 2. połowy XVIII w. W zbiorze z ul. Katedralnej 4 zachował się fragment jednego egzemplarza (ryc. 1c, nr inw. 355/09) z białej porcelany ze śladami metalowej, skorodowanej kryzy (mosiądz?) na krawędzi otworu główki. Być może jest to pozostałość kapturka – służącego do przykrywania napychu cylindra wypełnionego tytoniem (Lisowa 1983, s. 132). Główka ma kształt workowatego cylindra ze skośnie osadzoną szyjką. Były to fajki złożone z trzech odrębnych części: porcelanowej główki, drewnianego cybucha oraz ustnika (Witkowska 2004, s. 106). Produkcja fajek złożonych była prostsza niż w przypadku fajek jednorodnych i mogła odbywać się w typowych pracowniach garncarskich.

Ten, dość skromny, zbiór fragmentów fajek może świadczyć o zamiłowaniu mieszkańców posesji przy ul. Katedralnej 4 do palenia tytoniu. Tylko w kilku przypadkach udało się w przybliżeniu wydatować fajki i przypisać je do miejsc ich powstania. Podsumowując, omówione fajki użytkowane były od połowy XVII po XIX w. Reprezentują one zarówno importowane wyroby holenderskie jak i rodzime fajki pruskie.

LITERATURA

- Bilińska A.
 1998 *Fajki, Silesia Antiqua*, t. 39, s. 263–267.
 2004 *Nowożytna fajki z badań na Starym Mieście we Wrocławiu*, [w:] J. Piekalski, K. Wachowski (red.), *Wrocław na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych. Materialne przejawy życia codziennego (= Wratislavia Antiqua*, t. 6), s. 285–292.
- Lisowa E.
 1983 *Zbiór fajek odkrytych podczas badań ratowniczych na trasie W-Z we Wrocławiu*, *Silesia Antiqua*, t. 25, s. 125–137.

JOANNA CHUDZIAK

- Walkiewicz B.
2000 *Fajki gliniane z badań archeologicznych przy ulicy Szyperskiej 21 w Poznaniu*, Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne, t. 5, s. 291–296.
- Witkowska T.
1998 *Fajki z badań archeologicznych na Placu Dominikańskim we Wrocławiu*, Silesia Antiqua, t. 39, s. 283–335.
- 1989/1990 *Manufaktura fajek glinianych z Rościna, gmina Myślibórz*, Materiały Zachodniopomorskie, t. 25/26, s. 283–300.
- 2004 *Znaleziska fajek z badań wykopaliskowych w Międzyrzeczu przy ulicach Świerczewskiego i Spokojnej*, Lubuskie Materiały Konserwatorskie, t. 2, s. 105–110.

Joanna Chudziak
Wrocław
e-mail: joannachudziak@wp.pl